

III BOB. SHAXSNING SHAKLLANISHI

REJA:

- 3.1. Shaxsning shakllanishi va ijtimoiylashuvi.
- 3.2. Shaxs taraqqiyotining davrlarga bo'linishi.
- 3.3. Shaxsning ijtimoiylashuvi "Men" obrazi va o'z-o'ziga baho berish.
- 3.4. O'z-o'zini rivojlantirish
- 3.5. Ijtimoiy tarmoq bizning shaxsiyatimizga qanday ta'sir qiladi?

Asosiy tayanch tushunchalar: Shaxs, shaxs xususiyatlari, individ, individuallik, frustratsiya, ustanovka, ijtimoiylashuv, "Men" obrazi. shaxs faolligi.

3.1. Shaxsning shakllanishi va ijtimoiylashuvi

Shaxsni tushunishga harakat qilishning usullaridan biri bu uning manbasini izlashdir. Shaxs degan so'z taxminan 1500 yilga borib taqaladi va lotincha *persona* so'zidan kelib chiqadi, bu rol o'ynashda aktyorlar tomonidan ishlatiladigan *niqobni anglatadi*. Bizning tashqi ko'rinishimizga, atrofimizdagi odamlarga jamoada ko'rsatadigan yuzimiz hisoblanadi. Shunday qilib, *persona* tashqi ko'rinadigan xususiyatlarimizni, boshqa odamlar ko'rishi mumkin bo'lgan tomonlarni anglatadi. Shunda bizning shaxsiyatimiz boshqalarga tashqi ko'rinishimiz bilan taassurot qoldiradi. Shu nuqtai nazardan qaraganda, *persona* insonning xarakterining ko'rinadigan tomonidir, chunki u boshqalarga ta'sir qiladi. Boshqacha qilib aytganda, bizning shaxsiyatimiz tashqi dunyoga duch kelganimizda *kiyadigan niqob bo'lishi mumkin*.

Shaxs - Turli vaziyatlarda xatti-harakatlarga ta'sir ko'rsatadigan inson xarakterining o'ziga xos, nisbatan barqaror ichki va tashqi tomonlaridir.⁷

---

⁷ (Duane P. Schultz and Sydney Ellen Schultz (2015) Theories of Personality, Printed in the United States of America. 516-p)

2-rasm

“*Shaxs*” tushunchasi bilan bog’liq bo’lgan ko’pgina savollar psixologiya fani tomonidangina emas, balki falsafa, pedagogika, sotsiologiya, kriminalologiya va boshqa fanlar tomonidan ham o’rganiladi.

Shaxs - idrok qiladi, esda olib qoladi, fikr yuritadi. Psixologiyada “*shaxs*” tushunchasi eng ko’p qo’llaniladigan tushunchalar sirasiga kiradi. Psixologiya o’rganadigan barcha fenomenlar aynan shu tushuncha atrofida qayd etiladi. Inson ruhiy olami qonuniyatlari bilan qiziqqan har qanday olim yoki tadqiqotchi ham shaxsning ijtimoiyligi va aynan jamiyat bilan bo’lgan aloqasi masalasini chetlab o’tolmagan. *Shaxs* - ijtimoiy va shaxslararo munosabatlarning mahsuli, ongli faoliyatning subyekt bo’lmish individdir. Shaxsga taalluqli bo’lgan eng muhim tasnif ham uning jamiyatdagi murakkab ijtimoiy munosabatlarga bevosita aloqadorlik, ijtimoiy faoliyatga nisbatan ham obyekt, ham subyekt bo’lishlikdir.

Shaxsga taalluqli bo’lgan fazilatlardan eng muhimi shuki, shu tashqi, ijtimoiy ta’sirlarni o’z ongi va idroki bilan qabul qilib (obyekt), so’ngra shu ta’sirlarning subyekt sifatida faoliyat ko’rsatadi. Oddiy qilib aytganda,

inson bolasi ilk yoshlikdanoq “mening hayotim”, “bizning dunyo” degan ijtimoiy muhitga tushadi. Bu muhit o’sha biz bilgan va har kuni his qiladigan siyosat, huquq, axloq olamidir. Bu muhit - kelishuvlar, tortishuvlar, hamkorliklar, an’analar, udumlar, turli xil tillar olami bo‘lib, undagi ko‘plab qoidalarga ko‘pchilik mutloq qo‘shiladi, ba’zilar qisman qo‘shiladi. Bu shunday qoidalar va normalar olamiki, ularga bo‘ysunmaslik jamiyat tomonidan qoralanadi, ta’qiblanadi. Demak, “shaxs” haqida gapirganimizda, biz shu narsani hisobga olamiz, shaxs - ijtimoiy individ bo‘lib, ijtimoiy munosabatlar, faoliyatlar va muomalaga kirishuvchi subyekt. Individ termini odamning biologik mavjudot ekanligini bildirsa, shaxs termini - uning ijtimoiy mavjudligidir. ***Odam individ bo‘lib tug‘iladi, shaxs bo‘lib shakllanadi.***

Odamning ijtimoiyligi uning biologik holati bilan ajratilgan emas. Shaxsning individligi boshidayoq kiritilgan va shaxsiy sifati keyinchalik yuzaga keladi. Kelgusida u yuqori shaxsiy darajasi bilan namoyon bo‘ladi.

XX asr psixologi va filosofi Erik Fromm shaxs tushunchasiga shunday ta’rif bergan. “Shaxsda shunday yaxlit tug‘ma va orttirilgan psixik xususiyatlar borki, u individni xarakterlab beradi va qaytarilmasligini ifodalaydi. Shaxs xususiyatlari - temperament, qobiliyat, hissiy-irodaviy sifatlar va xarakterni o‘z ichiga oladi. Ammo, shaxsning mohiyati - bu uning yo‘nalganligi, uning motivatsiyalari, ijtimoiy munosabatlari va ustanovkalari (ko‘rsatmalari), shu bilan birga albatta o‘z-o‘ziga munosabatidir”.

Mehnat tufayli hayvonot olamidan chiqqan va jamiyatda rivojlanuvchi, til yordamida boshqa odamlar bilan munosabatga kirishuvchi odam shaxsga - voqelikni biluvchi hamda aktiv o‘zgartiruvchi subyektga aylanadi. Shaxs tushunchasini to‘la bilish uchun avvalambor, “Individ”, “Shaxs” va “Individuallik” tushunchalarini ko‘rib chiqamiz.

Individ - bu biologik, fiziologik, ijtimoiy, psixologik xususiyatlari birligida alohida olingan insondir. Individ bo‘lib dunyoga kelgan insonni shaxs bo‘lib shakllanishi uchun bir qancha shartlar zarur bo‘ladi:

1.	<i>Ijtimoiylik</i>	individa ijtimoiy sharoitda, ya'ni kishilik jamiyatida shaxs bo'lib shakllanadi
2.	<i>O'ziga ega bo'lishi</i>	tevarak – atrof to'g'risida bilimga ega bo'lish, o'zlikni anglash, bilish faoliyat maqsadlarini shakllanishi
3.	<i>Aktivligi</i>	faoliyat maqsadlariga erishishga yo'naltirilganligi
4.	<i>Ehtiyojlarining shakllanishi</i>	avvalambor ma'naviy, madaniy, o'z-o'zini mukammallashtiradigan ehtiyojlarni rivojlanishi

Har bir individ yoshlik chog'idayoq tayyor holdagi ijtimoiy munosabatlar tizimiga duch keladi va bu munosabatlar jarayonida shaxs sifatida shakllanadi. Shuning uchun ham shaxs ijtimoiy munosabatlarning majmuidan iboratdir. Shaxs va uning mohiyati haqidagi psixologik ta'limotga muvofiq har bir konkret shaxs o'zi mansub bo'lgan ijtimoiy muhit va siyosiy sharoitning mahsulidir.

Psixologik tadqiqotlar natijalariga ko'ra, odam hayotining ilk davri - tirik mavjudotlik bo'lib, bu tirik mavjudot dunyoga kelgandan keyin ijtimoiy taraqqiyot jarayonida shaxs sifatida shakllanadi. Chaqaloq dunyoga kelishining birinchi kunidanoq bevosita ijtimoiy muhitning doimiy ta'siri ostida bo'ladi. Agar tirik mavjudot sifatida dunyoga kelgach, odam ijtimoiy muhitdan chetda qolsa, unda shaxslik belgilari paydo bo'lmaydi va rivojlanmaydi.

Psixologiyada shaxs ijtimoiy munosabatlarning subyekti va obyekt tarzida ko'riladi. Chunki ijtimoiy munosabatlarga kirishuvchi va ijtimoiy taraqqiyotda faol qatnashuvchi odamgina shaxs hisoblanadi.

Individualizm

Shaxsning eng muhim xususiyatli jihatlaridan biri - bu uning *individualligidir*, ya'ni yakkaholligidir.

Individuallik – bu kishining o'ziga xosligi, uni boshqa odamlardan farqini aks ettiruvchi psixologik va fiziologik fazilatlar birikmasi. Shaxsning eng qimmatli sifatlaridan biri mustaqillik, ichki erkinlik, ichki o'ziga xoslikdir. Mustaqillik o'zganing yo'l-yo'rig'isiz muhim qarorga kelish va uni amalga oshirish qobiliyatini; mas'ullik, o'z xatti-harakatlari uchun javob berishga tayyorlikni; xulq, fe'l-atvorning realligiga, ijtimoiy jihatiga va ma'naviy to'g'riligiga bo'lgan e'tiqodni o'z ichiga oladi. Psixologiyada shaxsni bir qancha strukturalari ishlab chiqilgan.

Shaxsiy raqobatbardoshlik va talabchanlik ko'pincha nomaqbul va Osiyo madaniyati me'yorlariga zid deb qaraladi. G'arb madaniyati odatda aksincha tasvirlangan. Masalan, Avstraliyadagi kollej talabalarini Yaponiyadagi kollej talabalari bilan taqqoslaganda, avstraliyaliklar individuallik muhimligini kollektiv yoki guruhga (Kashima, Kokubo, Kashima, Boxall) ko'proq yo'naltirilgan yaponlarga qaraganda ko'proq ta'kidlaganlar. Yamaguchi, & Macrae, 2004). Boshqa bir misolda, AQSHga yaqinda ko'chib kelgan va amerika qadriyatlari va e'tiqodlariga to'la mos kelmagan osiyolik-amerikalik ish izlovchi, raqobatbardoshlik, talabchanlik va o'zini reklama qilish kabi omillarni o'lchaydigan shaxs testida past ball to'plashi mumkin. Ehtimol, bu odam nuqsonli, ya'ni Amerika standartlariga mos kelmaydigan deb baholashi mumkin va shuning uchun ish taklif etilmaslik ehtimoli yuqoridir. Individualistik jamiyatda asosiy e'tibor shaxsiy erkinlik, tanlov va harakatlarga qaratiladi. Kollektivlik jamiyatida asosiy e'tibor guruh me'yorlari va qadriyatlari, guruh rolidan kutish va xatti-harakatlardagi boshqa madaniy cheklolarga qaratiladi. Individualizm madaniyatidagi odamlar ko'proq ekstraversiyan, o'z qadr-qimmatini, baxtini (yoki subyekti v farovonligini), o'z kelajagiga nisbatan optimizmni va boshqarish qobiliyatiga ishonishni namoyon etadilar. Masalan, 63 mamlakatda 400 milliondan ortiq odamda olib borgan

katta tadqiqotlar shuni ko'rsatdiki, individualizmning o'ziga xos xususiyati ijobiy farovonlik bilan qat'iy va izchil bog'liqdir (Fischer & Boer, 2011). Tadqiqotlarda kollektivlik madaniyat - xavotir va tushkunlikning past darajasi, individuallik madaniyatida esa - yuqori darajalar bilan bog'liq genetik farqlar aniqlandi (Chiao & Blizinsky, 2010). Amerika Qo'shma Shtatlaridagi kollej o'quvchilari, Yaponiyadagi kollej o'quvchilaridan o'z-o'zini samaradorlik ko'rsatkichlari bo'yicha - hayotda irodaviylik bo'lish hissi bo'yicha ancha yuqori natijalarga erishdilar (Morling, Kitayama va Miyamoto, 2002). Avstraliyadagi kollej o'quvchilari Singapur talabalariga qaraganda ancha ma'qulroq, vijdonli, nekin va o'z hayotlaridan mamnun ekanliklarini aniqladilar (Vong, Li, Ang, Oei va Ng, 2009). Boshqa tadqiqotlar AQSHning o'sha universitetida osiyolik-amerikalik talabalar va evropalik-amerikalik talabalar o'rtasida subyekti v farovonlikdagi farqlarni aniqladi. Evropalik amerikalik talabalar shaxsiy qoniqish maqsadlarini ko'zlab, o'zlarini yaxshi his qilishlariga erishishdi. Amerikalik osiyolik talabalar o'zlarining farovonliklariga erishishda va o'zlarining muhim odamlarini [ota-onalari kabi] baxtli qilishda va boshqalarning umidlarini qondirishda o'zlarining maqsadlariga erishish orqali saqlab qolishdi (Oishi va Diener, 2001, p. 1680). Shunday qilib, ushbu o'quvchilarning motivlari, qoniqishlari va ularga mos keladigan inson tabiatining tasvirlari madaniy kelib chiqishi bilan farq qiladi. Bundan tashqari, yapon va amerikalik kollej o'quvchilarini taqqoslash natijasida amerikalik talabalar o'zlarini tasvirlash uchun ijobiy so'zlardan ko'proq foydalanishlari aniqlandi. Yapon talabalari salbiy atamalardan ko'proq foydalanishgan (Kanagawa, Cross, & Markus, 2001). Shunday qilib, madaniyatning individualizmga yo'naltirilganligi va uni rag'batlantiradigan darajasi uning fuqarolari shaxsiga kuchli ta'sir ko'rsatadi.⁸

K.K.Platonov tomonidan taklif etilgan *shaxsning dinamik funksional xususiyatlarini* ko'rib chiqamiz:

9-shakl

---

⁸ (Duane P. Schultz and Sydney Ellen Schultz (2015) Theories of Personality, Printed in the United States of America. 516-p)

1.	Ishonch va ishonchsizlik krizisi	1 yoshgacha davrdagi vaqt
2.	Uyat va shubhaning aksi avtonomlashishi	2 – 3 yoshda
3.	Shaxsning yo‘naltirilganligi. Shakllanish usuli – tarbiya	dunyoqarashlari, e‘tiqodlari, ideallari, intilishlari, qiziqishlari, istaklari
4.	Shaxs tajribasi. Shakllanish usuli - ta‘lim	bilim, malaka, ko‘nikma, odatlar
5.	Psixik protsesslarning xususiyatlari. Shakllanish formasi – mashqlar	diqqat, sezgi, idrok, xotira, taffakur, xayol, hissiyot iroda
6.	Biolopsixik xususiyatlar. Shakllanish formasi – trenirovka	oliy nerv faoliyatining tipi, temperament, layoqatlar jinsiy farq

Shaxsni faoliyatda tadqiq qilish va o‘rganish borasidagi tajribalar. Bu yerda to‘rtta yangi xabarlar, ba’zilari tabiiy kuzatuvdan olingan so‘rovnomalardan iborat munosabatlar kuzatuvidir. Qay biri ijobiy va qay biri salbiy munosabat ekanligini belgilay olasizmi? (quyidagi jadvaldan javoblaringizni tekshiring).

1. Bolalar qanchalik ko‘p televizor ko‘rishsa, shunchalik kam miqdorda kitob o‘qiydilar.

2. Bolalar qanchalik ko‘p behayo dasturlarni tomosha qilsalar, shunchalar jinsiy yaqinlashishga bo‘lgan ishtiylarlari oshadi.

3. Qanchalik ko‘p bolalar ona suti bilan oziqlanishda davom etsalar, shunchalik buyuk maqsadlarga erishadilar. O‘smirlar qanchalik ko‘p ovqat tanavuul qilsalar, shunchalik qomat buzilishi kuzatiladi.⁹

---

⁹ (Timlin, 2008) (*David G. Myers Psychology, 2010 58-60 bet*).